

Eestlaseks hakanud mereväeohvitser Bruno Linneberg

Reet Naber, Arto Oll. Pagide pillutada.

Kaptenmajor Bruno Linneberg: Eesti mereväeohvitser ja tema aeg. Tallinn: Eesti Meremuuseum, kirjastus Argo, 2021, 303 lk.

Olev Liivik*

Bruno Linneberg (1899–1964) oli sõdadevahelise Eesti üks silmapaistvamaid mereväeohvitserere, kuid keskmisele ajaloohuvilisele ei öelnud tema nimi 2021. aastani tõenäoliselt midagi. Minagi avastasin Linnebergi enda jaoks 2010. aastate teisel poolel tänu uurimistööle baltisakslaste järelümbervasumisest 1941. aastal, püüdes selgust saada Saksamaale lahkunud Eesti Vabariigi kaadriohvitseride kohta, kelle hulka kuulus ka Eesti merejõudude viimane staabiülem kaptenmajor Bruno Linneberg.

Kirjandushuvilistele võis Linnebergi nimi jääda silma mõni aasta varem, kui ilmus inglise ajakirjaniku Martin Allison Boothi romaan „Hunt metsas“.¹ Selle autor on Bruno Linnebergi lapselaps ning lahtirulluv lugu on kirja pandud vanaisa perekonna üleelamiste ainetel Teise maailmasõja päevilt. Raamatu kirjutamiseks ette võetud uurimistöö käigus jõudis Booth Eesti Meremuuseumini, millest algas tihedam suhtlus muuseumi ja Linnebergide perekonna vahel. Viimased jagasid muuseumi teadustöötajatega perekonna valduses olevaid dokumente, fotosid ja mälestusi ning annetasid muuseumile mereväeohvitseri aumärgid. Meremuuseumis alustati Bruno Linnebergi eluloo uurimisega, mille kasuks otsustamisel ei olnud ilmselt ainsaks argumentiks tema 20 aasta pikkune särav karjäär Eesti mereväes, vaid luurealane tegevus ja koostöö mitme riigi luureorganisatsiooniga, mis oli innustanud ka Martin Allison Boothi oma vanaisa ja tema perekonna ainetel romaani kirjutama.

Reet Naber ja Arto Olli koostatud sisukas monograafias ei ole põhiliseks uurimisküsi-

museks siiski Bruno Linnebergi luuretegevus, vaid enam tähelepanu on täiesti põhjendatult pööratud tema teenistusele Eesti mereväes, mis sai alguse 1919. aasta jaanuaris vabatahtlikuna mereväkke astumisest ja lõppes 1940. aastal, kui Eesti oli juba okupeeritud. Linnebergi teenistus 1920. aastatel on käsitletud põhjalikumalt kui järgmisel kümnendil, mille põhjuseks võib olla allikate ebaühtlus. Mõnel juhul on autorid takerdunud ka liialt üksikasjadesse, nagu aastate 1924–1926 juures, kui Linneberg oli miiniohvitser hävitajal Vambola. Ülevaade Eesti mereväe õppustest 1924. aasta navigatsiooniperioodil meenutavad vabas vormis kirjutatud aruannet, milles on üles loetud kuupäeva täpsusega merel toimunud sündmused, veesatud meremiinid, välja lastud torpeedod ja tulistatud mürsud jne. Seesugusest suuremale osale lugejatele väheühtlevast andmestikust oleks ilmselt lihtsam aru saada, kui võrdlusena leidunuks statistikat muudel aastatel toimunud õppustest. Mulle näib, et raamatu autorid on mõnevõrra ülehinnanud ka lugejate teadmisi Eesti mereväe ja sõjaväe kohta tervikuna. Olgugi et autorid on andnud tänuväärselt palju taustainfot Linnebergi ametikohtade, teenistuspaikade ja -ülesannete ning muu taolise kohta, tuleb põhifakte otsida ikkagi mujalt, sest kui palju oli Eesti mereväes näiteks ajateenijaid, ohvitseri või laevu, seda raamatust ei leia.

Minu arvates tulnuks uurimuses otsida vastust ka ühele põhimõttelist laadi küsimusele: miks hakkas Bruno Linneberg, nagu ka tema mitte vähem koloriitne vend Kurt Linneberg (1898–1975) Eesti mereväelaseks? Uurimusest nähtub, et Vabadussõja alguses astusid mõlemad Tallinna reaalkoolis õppinud vennad kaitseliidu saksa osakonda ning vaatamata sellele, et 1918. aasta lõpus rippus Eesti saatus juuksekarva otsas, ei kibelenud kumbki rindele. Ent kui 1919. aasta jaanuaris tekkis võimalus minna mereväkke, tegid omavahel kokkuhoidvad vennad seda kohe ja kõhklematult. Ilmselt ei ole päris vale, et noormeestel oligi kutsumus meremeheks saada oma rannarootsi geenide tõttu, sest vene sõjalaevastikus oli teeninud nende isapoolne vanaisa ning kindlasti oli noormeeste esivanemate seas meremehi rohkemgi. Kuid objektiivselt võttes oli vendadel häid eeldusi mereväeohvitserina karjääri tegemiseks. Esiteks seetõttu, et Eesti merevägi oli nende teenistusse astumisel alles loomisel, teiseks olid nad keskharidusega, mis oli nõutav mereväeohvitseriks õppima asumisel (mitte aga teistes väeliikides), kolmandaks oli neil hea matemaatiline ja tehniline taip ning neljandaks oskasid nad mitut (võõr)keelt, mis võimaldas neid saata õppima välismaa sõjakooli-

* Olev Liivik (1975) PhD, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut, Tõnismägi 8, 10119 Tallinn, olev.liivik@mnesosyne.ee

¹ M. A. Booth. Hunt metsas. Tallinn: Eesti Raamat, 2018.

desse ning anda neile mitmesuguseid võrkeelte oskusi nõudvaid (salajasi) ülesandeid, mis olid seotud luurega, nagu saab tõestada Bruno Linnebergi, aga võib-olla ka Kurt Linnebergi puhul.

Bruno Linnebergi on eelkõige seostatud Eesti mereväe raadioluurega, kuid allikate vähesus ja olemasolevagi fragmentaarsus jätab tema luurealase tegevuse kohta õhku rohkem küsimusi, kui annab vastuseid. Õigupoolest ei ole teada seegi, millal hakkas Linneberg täitma Eesti sõjaväeluurelt saadud salajasi ülesandeid ning kuidas tema luurealane karjäär sõdadevahelisel ajal kulges. Kindla tõendina tema luureohvitseriks olemisest saab välja tuua vaid kinnitamise sõjavägede staabi II osakonna A jaoskonna ülemaks 1. septembril 1939, kust ta aga viidi allveelaeva Orzel põgenemise järel mereväe staabiülemaks, sest toimunud intsidendid tõttu vallandati nii merejõudude juhataja kui ka staabiülem.

Arvustuse alguses mainisin ma baltisakslaste 1941. aasta järelümberasumist, mille käigus läks Saksamaale Bruno Linneberg ühes abikaasa ja kahe lapsega. Põhimõtteline otsus järjekorras teise ümberasumise korraldamise kohta langeb Berliinis 1940. aasta augustis ning sellega nõustus kohe Moskva. Septembris algasid läbirääkimised NSV Liidu ja Saksamaa vahel, aga kestsid kokku üle nelja kuu, mistõttu lükkus aktsiooni läbiviimine 1941. aasta algusesse. Reet Naber ja Arto Oll on minu ja Triin Targa uurimistööst välja lugenud, justkui olnuks ümberasujate väljasõidudokumentide vormistamine olnud Nõukogude ametkondade otsustada ning seda protsessi juhtinud Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu (edaspidi: RKN) Asjadevalitsus eesotsas Harald Haberman(n)iga (lk 272).² Tegelikult vormistatis ümberasumistunnistused Saksa ja NSV Liidu esindajad ühiselt spetsiaalsetes ümberasumise komisjonides peale seda, kui mõlemad pooled olid tunnistanud Saksamaale lahkuda soovinu ümberasumise õigustatuks. Teada on juhtumitest, kui NSV Liidu esindaja ei nõustunud ümberasumisega, aga sellest, et Saksa esindajad oleks komisjoni ilmunute ümberasumisega mitte nõustunud, andmeid ei ole. Mis puutub Habermani, siis kuulus ta NSV Liidu delegatsiooni koosseisu järelümberasumise üle Riias peetud läbirääkimistel, millest saab lugeda muu hulgas tema mälestustest.³ Eesti NSV RKN Asjadevalitsusel oli täita ümberasumise ajal

mõningaid vähem tähtsaid ülesandeid peamiselt logistika valdkonnas, aga nad ei juhtinud ümberasujate väljasõidudokumentide vormistamist ning ükski nende töötajatest ei kuulunud ümberasumisekomisjonide koosseisu.

Peatuda tuleks samuti mõnel Linnebergide Eestist lahkumist ümbritseval perekonnalegendil. Uurimuses osutatakse sellele, et Bruno Linnebergi perekonna aitas Eestist välja sakslaste *Abwehr*, ent sakslaste poole olevat Linneberg pöördunud pärast seda, kui brittidel soovitud abi ei saanud. Väidetavalt olevat inglased soostunud küll tema enda salaja Suurbritanniasse toimetamisega, aga ilma perekonnata, millega mereväehvitser ei olevat nõustunud. Autorid täpsustavad, et Linnebergi kaudu oleksid inglased saanud väärtuslikku informatsiooni *Abwehr*'i tegevuse ja töömeetodite kohta (vt. lk. 239, 252, 253, 255). Mulle näib, et Linnebergi sidemed Briti luurega ning 1941. aastani ka sakslaste *Abwehr*'ga on üle tähtsustatud, sest tõenäoliselt ei teadnud ta kuigi palju nende luureorganisatsioonide tööst või ehk niipalju, kui tehti Eesti luurega koostööd NSV Liidu suunal. Juhul, kui ta olnuks inglastele tõesti vajalik, leidunuks 1940. aasta suveni kindlasti võimalusi kogu Linnebergide perekonna Suurbritanniasse toimetamiseks. Sugugi vähetõenäoline ei ole, et Linnebergil ei olnudki soovi brittide juurde põgeneda, sest asjaolu, et ta pärast sõda töötas nende heaks, elades ise Rootsis, ei tõesta vähemalgi määral, et ta tahtis nendega koostööd teha Teise maailmasõja ajal. Nimetada võib teisigi Eesti luureohvitseri, kes teenisid sõja ajal Hitleri Saksamaad, aga olid hiljem Briti ja Ameerika luure teenistuses.

Nähtavasti puudus Linnebergil Saksamaale pääsemise nimel vajadus riskida ka *Abwehr*'i sidemetega. Ta võis olla Eestist lahkumiseks sakslasest ümberasujana lootusrikas, sest oli lõpetanud saksa kooli ning olnud Niguliste koguduse liikmete nimekirjas, kuhu kuulus tema ema Alma Sophie Linneberg.⁴ Väärrib märkimist, et paljudel juhtudel õnnestus Saksamaale pääseda ka neil eestlastel, kellel ei olnud sedavõrd veenvaid dokumente saksa rahvusesse kuulumise tõestamiseks kui Linnebergil. Mainida võib kas või Bruno Linnebergi abikaasa kolme venda ja ämma, kes olid kuulsast Toferite tekstiilitöösturite perekonnast. Sellega ei taha ma öelda, et *Abwehr* ei oleks Bruno Linnebergist huvitatud olnud, mille tõestuseks värvati ta peagi pärast Saksamaale jõudmist sõjaväeluuresse ning talle anti nädalajagu enne NSV Liiduga sõja alusta-

² Vrd. O. Liivik, T. Tark. Okupeeritud Eestist Saksa *Reich*'i: täiendusi 1941. aasta järelümberasumise uurimisse. – Tuna 2016, nr. 2, lk. 58–70.

³ Vt. H. Haberman. Tagasivaatamisi: (memuaarid). Tallinn: Eesti Raamat, 1988.

⁴ Vt. Tallinna Niguliste Koguduse I pihtkonna personaalraamat. – TLA.31.2.24.

mist 13. juunil 1941 kiirkorras Saksa *Reich* i kodakondsus, sest Saksa relvajõududesse astumiseks pidi ta olema riigisakslane (*Reichsdeutsche*).

Seoses ümberasumisega on raamatus osutatud Kurt Linnebergile, kes jäi oma perekonnaga Eestisse. Autorid väidavad, et välismaale mineku vastu olnud Kurti abikaasa Lucie, kes sattunud oma kommunistlikult meelestatud venna Viktor Nuuma mõju alla (lk. 253). Nähtavasti oli olukord komplitseeritum. Erinevalt Bruno Linnebergist oli Kurt Linneberg ümberasumise ajal Nõukogude relvajõududes, teenides Balti laevastiku ohvitserina, mistõttu võis juhtuda, et tal ei lubatud Saksamaale minna. Indrek Jürjo on viidanud kahele Eesti kõrgele ohvitserile, kolonel Karl Freimannile ja kindralmajor Martin Jervanile, kelle NKVD arreteeris pärast seda, kui nad avaldasid soovi Saksamaale ümber asuda.⁵ Pole välistatud, et Kurt Linneberg esitas avalduse armeest vabastamiseks, kuid kuna selle rahuldamisega venitati, ei saanud perekond õigeaegselt ümberasumisele registreeruda. Niisugusele võimalusele osutab *Ostland* i Kõrgema SS-i ja politseijahi ametkonnast 1944. aasta märtsis Lucie Linnebergile Königsbergi adresseeritud kiri, kus muu hulgas on kirjas, et Linnebergid saavad ümberasuja tunnistused, sest Kurt Linneberg vabastati mereväest alles pärast ümberasumise lõppu.⁶ Tuleb tingimata lisada, et Saksa okupatsiooni perioodil kuni Saksa vägede väljatõmbamise alguseni lubati Eestist ümberasujana Saksamaale minna umbes paarisajal Eesti elanikul, kui nad olid saksa päritolu või neil oli sakslastest perekonnaliikmeid. Täiesti võimalik, et Venemaale viidud Kurt Linnebergi perekonna aitas Saksamaale toimetada tollal *Abwehr* i teeninud Bruno Linneberg, aga seda ei oleks mõistagi juhtunud, kui Lucie Linneberg oleks oma venna vaateid jaganud, kes oli kommunistliku tegevuse pärast 1941. aastal sakslaste poolt hukatud. Seda, et sakslastel oli Lucie Linnebergi vastu täielik usaldus, näitab talle samuti 14. aprillil 1944 antud *Reich* i kodakondsus.

Uurimuse viimases peatükis tõstatavad Reet Naber ja Arto Olli Linnebergi vendade rahvuse küsimuse. Vajadus ennast rahvuslikult määratleda

tekkis Linnebergidel Eesti Vabariigi tekkimisega, sest igal Eesti kodanikul pidi olema rahvuskuuluvus. Selgub, et Bruno ja Kurt Linneberg, aga samuti nende ema ja isa valisid oma rahvuseks *eestlane*, mis ei olnud ometi ainuvõimalik valik. Nende isa Alexander (Aleksander) Linneberg oli (ranna)rootsi päritolu, kuid arvatavasti sidus teda rootsi kogukonnaga vaid kiriklik kuuluvus. Tema mõju poegade keelelise ja kultuurilise identiteedi kujunemisele ei saanud olla kuigi suur, sest ta lahutas abikaasast, kui Bruno Linneberg oli 10-aastane, ega osalenud hiljem oma kahe poja ja tütre kasvatamisel. Teada ei ole sedagi, et Bruno Linneberg oleks osanud rootsi keelt. Ema Alma Sophie (sünd. Jõggis) oli eesti päritolu, kuid nagu tema tulevane abikaasagi, kasvas ta mitmekeelses Tallinna linnakeskkonnas, kus 20. sajandi esimeste kümnenditeni oli eesti keelest kõrgemal positsioonil saksa keel ja asjaajamiskeeleks vene keel. Kuigi ta töötas Estonia teatris suflöörina, lävis kindlasti eesti seltskonnaga, kellega võis suhelda nii eesti kui ka saksa keeles, võib aimata, et ta ei kasvanud oma lapsi eestlasteks, olles saksakeelse kirikukoguduse liige ja õppinud saksakeelses koolis. Kahjuks ei ole Reet Naber ja Arto Olli uurimistöös ühtegi vihjet Bruno Linnebergi haridusteele enne vene õppekeelega Peetri Reaalkooli astumist 1914. aastal, aga kuna ta kooli jagunemisel eesti- ja saksakeelseks õppeasutuseks lõpetas saksakeelse reaalkooli, kaldus tema sümpaatia ilmselt saksluse poole. Sellegipoolest võisid Linnebergid ennast samastada nii eestlaste kui ka sakslastega – sel juhul võiks seda nähtust nimetada mitmikidentiteediks.⁷ Kui Bruno ja Kurt Linneberg tegid 1919. aastal mereväkke astudes otsuse hakata eestlasteks, võisid nad jääda n.-ö. kõikuma eesti ja saksa identiteedi vahele. Arvestada tuleks ka otsuse tegemise ajal valitsenud ühiskondlik-poliitilisi meeleolusid. Äsja oli lõppenud Saksa okupatsioon, mistõttu suhtus üpris palju eestlasi sakslastesse vaenulikult. Sellises olukorras võis paista Eesti sõjaväes sakslasena karjääri alustamine kahjulik. Vaatamata rahvuse ametlikule määratlusele, millel oli Eesti Vabariigis juriidiline tähendus, jätkusid arvatavasti ka Linnebergide identiteediotsingud. Seepärast väärriks tulevikus Eesti mereväelaste biograafiate hulgas iseäranis uurimist Bruno Linnebergiga sarnanevad juhtumid, mille kaudu võiks rohkem avaneda teiste luuretaustaga ohvitseride, nagu Mihkel Piigerti ning Linnebergidega koos mereväeohvitserriks õppinud Johannes Rodeni tegevus ja rahvuslikud eneseotsingud.

⁵ Vt. I. Jürjo. Täiendusi baltisakslaste ümberasumise ja Eestisse jäänud sakslaste saatuse kohta NKVD arhiiviallikate põhjal. – Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded. Tallinn: Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis/ Tallinna Linnaarhiiv, 2000, lk. 109–134.

⁶ SS-Obersturmführer Eilers Lucie Linnebergile, 31.03.1944. – Bundesarchiv, R 9361-IV/348986.

⁷ Vt. lähemalt: M. Ehala. Identiteedimärgid: ühtekuuluvuse anatoomia. Tallinn: Kännimees, 2018.